

Сергей Герджиков

ФЕНОМЕНЪТ КОМУНИЗЪМ

1991

В тази статия комунизмът се изследва феноменологично, като жизнен свят на човека, живеещ в комунизъм. (Цитиране на най-задълбочени и авторитетни изследвания на комунизма - Льо Бон, Хайек, Попър, Игнатов, Бжежински).

Феноменологията, която се следва

Тя е в търсенето на значенията, чрез които човекът на комунизма - начинател, борец, строител и строен, намира и чрез които действа в социалната реалност. Те са "трансцендентални" - съзнателни и конституиращи, валидни като интерпретации и основания за действие. Тези ментални структури се различават от психологическите преживявания по това, че са чисти мисловни и смислови фигури, а не емпирични явления.

Живият поток на интендиращото съзнание и конструирания жизнен свят е във фокуса на феноменологията на Едмунд Хусерл. Феноменология на социалния жизнен свят като теория на жизнените структури развива Алфред Шютц. (Цитат). Менталните структури са "образци" на дълги вериги "семеино сходни" в смисъла на Лудвиг Витгенщайн "езикови игри". "Идеалните типове" на Макс Вебер се определят по подобен начин. През седемдесетте години се предлагат варианти на феноменологична теория на социалните значения. Гарфинкл, Филмер, Филипсън, Силвърмен и Уолш (Цитати)

Новото за феноменологията в дисертацията е, че тя е динамична. Животът не е само качество, а и форма на потока на значенията. Изследва се *менталната динамика на комунизма* в потока на Западния живот в три фази - генезис - експанзия - колапс. На физичен език това са фази на самоорганизиране и ентропия. Един динамичен свят може да се разбере само

от трайна отправна точка. *Социалните значения гравитират към трайни* смисли - да ги наречем живот, свобода, справедливост, богатство, достойнство, хармония. Хората тълкуват социалната реалност, например институциите, чрез тези смисли. Те решават, понякога с цената на много индивидуални съдби, съдбата на макросоциалните форми като експанзия или пазпадане. Когато човек се *поддава на принуда*, движи го не принуждаващия, а собствената воля за живот. Когато човек *се посвещава на идея*, го движи не тя, а собствената визия, намираща идеята като базов смисъл.

Формата на комунизма се очертава от доминиращо тълкуване на въпросните трайни смисли (комунистическа идеология) и съответни институции (държавна собственост, централно планова икономика, еднопартийна система). Комунистическата ментална форма се налага над алтернативните - силово или спонтанно. Докато това е така, тази форма се запазва. Тя се руши, когато то стане невъзможно.

Следователно хората *избират* комунизма, привлечени от него, като го разпознават в трайни смисли като справедливост, равенство, свобода, или са *принудени да приемат* комунизма, тласкани от други базови смисли - живот, сигурност, надежда за промяна. В двата случая е различна *степенна на покриване* между менталните форми на микро-(лично) равнище и макро-(обществено-институционално) равнище. Във втория случай е налице напрежение, което отслабва комунизма.

1. ГЕНЕЗИС

А. Нагласа

Феноменологично комунизмът се корени в интенцията към света като логос, представен в идеи, думи, понятия и подлежащ на рационален контрол, технология. В екстремна форма тази интенция е демиургична.

Схващането на света чрез логоса е предпоставка за *правене в света съгласно логоса* - проективни визии и действия. Светът се изплъзва от

обяснението и контрола. Животът е несправедлив. Хората са неравни. Това предизвиква към екстремно усилие на западния човек за овладяване на човека, живота и света. Такава е общата ментална форма на комунизма. Тук се появява вързажението: а това не важи ли за капитализма? Не е ли именно той еманация на западния дух? Капитализмът сперед Макс Вебер е стара форма. Западният капитализъм е рационален като държава и икономическо действие. Но, както Август Хайек обяснява, капитализмът е *разгърнат спонтанен ред*. Рационалността не засяга контрола върху социалния живот, а само институциите (цитат).

И капитализмът, и комунизмът са западни. Разликата е в интенцията към социалния свят като цяло. В първия случай индивидът е признат за самоценен и това е фиксирано в текстове: Декларацията за независимостта, 1776; Декларацията за правата на човека и гражданина, 1789 (цитати). Тези текстове са почти буквално повторени в един съвременен текст, който вече конституира "Обединените нации" - Хартата за правата на човека от 1948. Самият социален свят като органично цяло с център човека, не е обект на технология. Във втория случай, при комунизма, рационалният ред е фокусиран в това цяло и живата личност. Прави се нов свят и нов човек. Съществува асиметрия и в исторически план: пазарът е феномен във всички култури, а тоталният план е изключение, което сякаш намираме само в западната комунистическа визия и практика.

Комунизмът е форма на демиургична нагласа - да се направи нов човек, живот, свят. Ако може да се правят градове и държави, оръдия и машини, теории и стихове, философия и религия, защо да не може да се направи цял свят за човека? Къде е тук непозволеното?

Едно е да строиш градове, да пишеш стихове и да създаваш наука. Съвсем друго е да дишаш, да се смееш, да те боли, да се радваш, т.е. да живееш непосредствено. Дали можем да правим живота си така, както правим артефактите? *Защото всяко правене е определяне и с това отграничаване в жив контекст, който остава неопределен.* Когато

определяме “света като цяло”, значи ли това, че го обхващаме рационално или контролираме?

Комунизмът е мислен и действителен западен експеримент за радикална промяна на света, и ако неговата нагласа се окаже правилна, той трябва да създаде нова форма, която да донесе свободата и справедливостта заедно. Ако пък постига разрушаване на човешка форма, трансцендентността на тази форма спрямо действието се оказва потвърдена.

Западният свят отглежда в логосната си утроба този зародиш и същевременно се дистанцира от плода му. Той скрито търси и по-късно с интерес следи този исторически опит, без да го прави сам. Така комунизмът е изнесен на изток, към периферията на Европа. В Русия и после в Източна Европа става възможна победата на революцията поради войните и слабостта на либерално-демократичните традиции.

Б. Жизнен свят на комунизма

Жизнения свят, създаван от комунистическата феноменологична структура, става по този начин разбираем чрез демиургичната интенция. Като свят той има своя *логика, пространство, време, знание, морал*.

Логика. Комунистическият свят е в процес на правене. Като логика на промяната встъпва един вид диалектика. Тази диалектика, превърната в идеология, може практически да представи всяко развитие на нещата в термините на визията.

Време. То е определено откъм бъдещето - обърнато е като идеално време - днес се определя от утре. Утрешните цели определят днешните действия. То е прозрачно. Цялата история се разбира по схема. В голямата “прозрачност” феноменологията на личното време също е “прозрачна”.

Пространство. У-топия значи несъществуващо място. Комунизмът започва от непространственана идея. Формата може да се реализира обаче само в отграничено пространство. По форма пространството на строящия се комунизъм е затворено като технологично пространство. Потвърждение: той се помещава в “град на Слънцето”, остров сред океана,

имение, “една отделно взета страна”, с интенция към “световна революция”. Комунизмът се прави от кръжок, конспирация, партия, “народ”, “социалистически лагер”.

В. Уникален проект

Знаменитият Марксов Единадесети тезис за Фойербах гласи:

“Философите само по различен начин са обяснявали света, задачата обаче е в това, той да бъде променен”. Класикът поставя въпроса: *Как да се построи свободния човек?* Това правене предпоставя нагласата, че човек не е зададен, а възниква. Че свободата възниква, а не е заложена в някаква постоянна човешка същност.

Историческият материализъм служи не само за обяснение, а и за промяна на света. *В теорията на марксизма практиката е критерий на истината, а в практиката на социализма теорията е такъв критерий*. Така се създава тип теория, която подлежи не на проверка, а на следване. Всеки отрицателен резултат би могъл да се определи като погрешно следване на теорията, а не като знак за грешка на теорията. Договорното конституиране на това общество е от позитивен тип: Трябва да се прави това или онова, за да се построи социализмът. (Цитат от конституцията). Революцията има своя етика, естетика и мистика. Те се коренят в нагласата за Велика спасителна мисия. *Тя може да оправдае насилието*.

Неприелия комунизма запад си остава докомунистическата среда с много възможности, в която отсъства “официален възглед”, привилегировано обяснение на обществото, всеобщо приета визия за света, живота и човека (Карл Попър)(цитат). Редът в него остава “стихийен”, т.е. спонтанен (Август Хайек) (цитат) и се създава от менталност и текст, който ограничават *отрицателно* - всичко незабранено от закона е разрешено. Социалният живот не се подлага на позитивно оформяне.

След Революцията идва Строителството. За тази цел е наистина най-добра комунистическата еднопартийна система. Само държавата със своя централизъм и чиновническа йерархия, може да контролира и

осъществява един тотално рационален процес. В тази линия се обяснява и блокирането на всякакви опити за по-радикална реформа. Те просто биха осуетили строителството.

Комунистическата идея е немислима без премахването на частната собственост. Държавната собственост е "преходна", но се оказва единствената, адекватна на Проекта. Тя е основа на централно планираната рационална икономика, която следва да "избягва кризите" и да води до бързо забогатяване към равнището "всекиму според потребностите". В дисертацията е проведен феноменологичен анализ на марксистката икономическа теория за растежа на богатството.

2. ЕКСПАНЗИЯ

Експанзията е структуриране на комунистическия жизнен свят в пространството и времето съгласно проекта. Тази експанзия е силова и се осъществява от властта.

А. Комунистическата власт

Тази власт е тоталитарна. Това определение е така всеобщо признато днес, че неговият специфичен смисъл се губи. Според Хана Аренд тоталитаризмът е позоваване на Закон на природата или историята, на когото човечеството става въплъщение. Но комунистите, за разлика от фашистите, не застават зад Закон, а зад Проект. Авторханов нарича тоталната власт на Комунистическата партия "партокрация" и не ѝ търси обяснение, а я описва детайлно, като създадена от болшевиките за увековечаване на властта им. В обясненията на Джилас и Восленски "номенклатурата" възниква поради извращаването на марксизма във връзка с индустриализацията (Джилас), което е донякъде вярно - индустриализацията е решаващ етап на строителството на социализма, и от жаждата за привилегии на "Сталиновата гвардия" (Восленски). Нещата са по-прозаични и фундаментални. Номенклатурата е човешкият скелет на пирамидата, която е в строеж.

Как феноменологията интерпретира комунистическата власт? *Характерът ѝ се определя от феномена комунизъм като интенция и интерпретация на социална практика, насочена към човека, живота и света.* Тоталитарната власт не е плод на зла воля, а политическа проекция на тоталната нагласа на комунизма към света. Тя може да се осъществи само като единна, а не разделена, еднопартийна, а не многопартийна власт. Тя е необходима негативно и позитивно - за отхвърляне на буржоазните форми и за налагане на социалистическите. Това предполага насилие. Комунистът, властващ “в името на идеята”, може да стане и насилник заради самото насилие. Но това той прави “на тъмно”, като задоволяване на страст, а не “на светло”, като демонстрация на принцип.

Потвърждение. Така е във всички класически текстове на комунизма. Така е и във всички страни на реалния социализъм. При това, в съгласие с допускането на западния произход на комунизма, комунистическото господство си остава по форма "рационално, западно" в смисъла на Вебер - създава закони, поддържа рационални традиционни за Запада институции: народно събрание, правителство, съдебна власт. В него законите действат в степента, в която не накърняват властни интереси. Комунистическата власт отслабва в степента, в която отслабва Строителството, в степента, в която то се осуетява, блокира от хората.

Потвърждение: Несполуката на комунизма е във всички страни, поели по този път. Ако на едно място волята се оказва зла, на друго трябва да се окаже добра. Ако несполуката на комунизма е исторически случайна, трябва да намерим и положителни варианти на комунизъм. Но кои да посочим сега, в края на века? Куба, Южна Корея или Китай, където впрочем икономиката е пазарна, т.е. капиталистическа.

Б. Феноменът блокаж

Човек приема социализма и търси в него проекция на базовите смисли. Доколкото ги намира, той подкрепя системата, а доколкото не ги

намира - безсъзнателно или съзнателно я руши. Така се оказва или, че формата на свободата възниква, или че формата на комунизма се губи.

В хода на строителството настъпва не ускоряване и стабилизиране, а забавяне и блокиране. Блокажът е статичен феномен на сблъсъка между комунистическите значения и спонтанно развиващите се жизнени значения в хода на строителството. Социалистическият човек не приема социалистическия свят. Неговите базови значения все повече се губят, отколкото намират, в този жизнен свят. Той осъзнава все по-болезнено изолацията и изоставането си от западния свят. Действията се блокират, защото се натрупва дезорганизация. А се трупа дезорганизация, защото действията се блокират. Натрупването на блокажа води до критична фаза, в която от малък външен тласък или вътрешна нестабилност тоталитарната система се взривява.

Конкретни значения на блокажа са *значенията на чакането, маркирането, корупцията, насилието*. Валидна е ментална фигура: *“Трябва да мога да чакам и ще чакам, за да оцелея”*. *Маркирането* е маскирано бездействие и *знаково прикриване на друго действие с друго значение*. *Корупцията* в реалния социализъм израства на базата на държавната, ничия собственост. *Насилието* се разбира от само себе си.

В. Феноменът дефицит

Феноменологично богатството (стойността) се определя не като труд (абстрактен, средно необходим обществен, конкретен), а като нарастващ органичен интерпретиран ред. Такъв ред е плод на непредвидимо напасване на рационални усилия. Икономическото действие прави или губи богатство не поради формата си на труд или потребление, а поради формата си на рационално или не. Икономиката е особена машина, построена от *концепция, текстове, закони и правила*. Зад тях стоят *човешки решения*.

Икономическата динамика е динамика на жизнени структури срещу ентропията. Тази динамика е ментално представена като интерес. Нарастването на богатството е нечие рационално действие.

Но в мащаба на цялото общество няма субект, който да интендира пряко нарастването му. Държавата е артефакт, а не интендиращ субект. Икономическото поведение е функция от интерпретациите на ситуацията от неговия автор. Ако ние намираме значения на безстопанственост, недостиг, бедност и нерационалност в своето икономическо действие, ще се насочим към неговата промяна в друга траектория, където виждаме перспектива. Отказът да се действа позитивно в икономиката върху ничията държавна собственост води до зацикляне на държавно-плановата система. Блокажът в икономиката се самоусилва и води до самоусилващ се дефицит в произвежданото богатство. Дефицитът в една точка на икономиката предопределя дефицит в следващите, а те на свой ред - в изходната точка.

Държавата като тотален собственик има силата да концентрира ресурсите. Затова социалистическата икономика експанзира бурно в първите десетилетия. Но тъй като тя се оказва неконгруентна с базовите жизненни смисли, напредъкът е кратък и се дължи на интензивно изтощаване на ресурси.

Потвърждение. Във всички бивши социалистически страни без изключение, независимо, че някои тръгват от равнище, подобно на западното (Чехословакия и ГДР), жизненото равнище пада спрямо това в капиталистическите страни. Всички те изпадат в капана на външните дългове. В интензивното измерение на тоталността "отчужденият труд", който според младия Маркс характеризира частната собственост и се премахва с премахването ѝ, е много по-отчужден в държавната собственост. Манталитетът на стопанисване на държавната собственост се оказва не "хармония на обществения и личния интерес", а конфликт, изразен в *изразходването* на тази собственост като чужда.

Ето приблизителна формулировка на съответната икономическата менталност: "Държавната работа не прави моето благоденствие. Аз трябва да пазя своите сили за други адекватни действия." Така се обяснява феноменологически необяснимия самовъзпроизвеждащ се "дефицит", приет

като постулат в "Икономическата теория на дефицита" на Янош Корнай (цитат).

Семействата от значения на дефицита по подобие на семействата от значения на блокажа могат да се формулират като "помпа" - нагласа за изпомпване на богатство от разрежена среда; "бедност" - общо относително понижаване на жизненото равнище и спадане на идзискванията в производството и потреблението; - "мъгла"- икономическа неяснота относно състоянието, прикривано от комунистическа интерпретация. Комунистическият човек, живеещ в дефицит, е *с накърнена цялост. Материално насъщното* за него него грижа, която изпълва хоризонта. Човекът на реалния социализъм е дефицитен човек. А това значи и дефицит на смисъл.

В. Феноменът апатия

Дефицита на смисъл тук наричам апатия. Апатията е вътрешният еквивалент на дефицита и блокажа. Нямане, неможене, неискане са три степени на комунистическата феноменология, съответни на богатството, властта и духа.

Тоталното объркване на комунистическите значения и взаимното им блокиране с базовите смисли във всекидневието води до *ментална аниhilация*. Социалистическият човек приема липсата на определен и ясен смисъл в апатична нагласа.

Какво става с комунистическия жизнен свят?

Като цяло, въпреки своята еластичност, менталните структури на комунистическия човек се оказват инертни спрямо усилието за "формиране на нов човек". Хората намират свои варианти на "тълкуване" на социализма, зад които се разполагат все същите трайни смисли, съставляващи тяхната досоциалистическа форма: живот, свобода, сигурност, богатство, достойнство, хармония. Съпротивата расте - отначало пасивна, а после по-активна. Менталността (а не психологията) на апатичната нагласа може да се представи в модусите си спрямо пространство, време, истина, добро, другите и Аз-а:

Неизбежна става изолацията и оттук отклоняването от цивилизацията. Манталитет на изолацията е деформирана представа за запада и за собственото положение. Така социализмът е технократичен (особено късният), но не е технически конкурентен.

Ако животът е свободен, то проблемът време е: да се изтръгне максимум жизнено време. Несвободното време не е за използване, а за понасяне. За да може да чака, човек се приучава да пропуска времето край себе си. "Времето пари не струва!". То не се цени, защото е дефицитно откъм смисъл.

За да оцелее, идеята се модифицира. Следва се курс на корекции, без да се променя основния замисъл. Интенцията отслабва, като става все по-ясна неистинността ѝ. Но разпознаваната неистина не се отхвърля, а се живее с нея безразлично. В науката истина реалният социализъм е сциентистки, но не научно-рационален, забавя научното развитие, създава псевдонауки и забранява "буржоазни" науки.

Следва деморализацията. Кой върши социалната справедливост на социализма? Не свободната воля в една нравствена общност, а Апаратът на държавата, който отнема и дава. Така се стига до нравствена апатия. Комунистическият човек само по изключение се съзнава като морално отговорен.

В частния си живот всеки запазва неунищожимото Аз. То се изразява в значения като: Аз уредих, Аз спечелих, Аз обичам, Аз мразя, Аз обещавам и дори Аз избирам. Но в координатите на социализма шестват Те. Пуснаха олио, Дадоха му апартамент, Свалиха Х, Издигнаха У, Повишиха цените, Разсипаха нацията, Те ме избраха, Наградиха ме, Наказаха ме, Обещаха ми, Пратиха ме, Върнаха ме.

3. КОЛАПС

Падането на комунизма в Източна Европа и Съветския съюз през 1989 не е предопределено, макар и разбираемо. То е историческа вълна на изместване на комунистическата визия и произтичащата от нея система.

Комунизмът е изключително динамичен, въпреки привидната си закостенялост. Това е *динамика на трупане на напрежение и тласъци на неговото намаляване*. Броженето и протеста са степени на подготвяне на взрива.

Падането на комунизма е възможно само тогава, когато в него се рушат базовите жизнени смисли. Следва неотклонно отхвърляне. Нагласите и значенията на комунизма отпадат постепенно. Физически напрежението се освобождава взривно. Но феноменологично краят не е фиксиран. Посткомунизмът е определен от този взрив. Вълната създава повече хаос, отколкото ред. Спонтанните промени са повече разрушителни, отколкото съзидателни. Посткомунистическата реалност е, плаваща, неопределена.

Когато комунизмът пада, тръгват вълни от стари и нови нагласи, идеи, действия и събития в посока към ново равновесно или “метастабилно” състояние. Бъдещото равновесие е на равнището, на което силите са прегрупирани и макросоциалното поле е стационарно. А това значи нова историческа ситуация. *Менталната динамика не е във фаза с политическата и икономическата*. Така демократичните институции работят лошо без демократично мислене.

Феноменологията може да обоснове, че *хората правят промяната така, както я разбират*. Законът например не е просто текст, а група значения, които ползващите го намират в него (народен представител, министър, чиновник, данъчен служител, бизнесмен, престъпник) и според които действат.

- А. Политически колапс
- Б. Икономически колапс
- В. Духвен колапс
- Г. Граници на създаването

Ясна разлика между технологично и нетехнологично е тази, че нищо живо не е създадено като живо в технологичен процес.

Комунизмът е израз на *прекосяване на неосъзната ясно човешка граница*. Западът е амбивалентен в отношението си към света и човека.

Западът трансцендира човека като недосегаем за технология. От друга страна Западът представя човека като самоизграждаща се разумна форма на общество и свят от не-свобода към свобода. Но ако *поначало човек е чужд на свободата, на какво основание някой проектира да прави свобода за човека?*

В това отношение християнството възпира. То признава *необхватността на Бог и света, създаден от него, и невъзможността човек да се постави в ролята си на създател на човешкия свят, реда и справедливостта.* Така комунизмът е атеизъм, което не значи, че всеки атеизъм е комунизъм. Мисълта, че животът или светът като цяло е технологично непостижим, не е само християнска или източна. Тя е израз на осъзнаване на крайността на човека, разума, логоса. Дори ако светът има очертания, намерени от разума, *той (а това значи живота и човека) би могъл да се промени само излизайки от тези очертания, извън определеността. Но това ще значи невъзможност за определена промяна.* За да е възможна, промяната трябва да се фиксира в един нов определен от разума свят, който обаче няма как да замести стария, защото енергията за тази промяна и формата на тази промяна ще трябва да се вземат от стария свят. Те не могат да се вземат от разума. Нали светът е всеобхватен и значи няма друго освен стария свят с неговата енергия и форма (ред). Тази мисъл не принадлежи на религията или на някоя форма на мистика. Нещо подобно може да се прочете у Лудвиг Витгенщайн, който не е нито християнски, нито будистки философ или мистик :

"6. 373. Светът е независим от моята воля. Дори ако всичко, което ние желаем, се сбъдне, това все пак би било, така да се каже, само по милост на съдбата - тъй като между волята и света няма никаква *логическа* връзка, която да гарантира това - и ние сами, разбира се, не можем да пожелаем допуснатата физическа връзка." (Логико-философски трактат)(цитат)

Веднъж станала, всяка културна форма се ограничава в неограничен контекста на неограничения свят. Между определеното и неопределеното

няма определена зависимост, която се изисква за постигане на цел. А това значи, че животът се изплъзва от рационалното правене. Светът, животът и човекът са реалности без видимо дъно. Те са непрозрачни и необхватни. Надхвърлят всякакви технологични възможности. Човешкото щастие не се прави по план. Свободата не се строи. Човек не се “формира” под контрола на властта или Идеята. Идеите не правят историята. Историята е необхватно сложна жива реалност, в която нещата са непредвидими и необратими. Това е свободата на хората, положена във времето. Това е и хаосът на човешкото съвместно обитаване на земята. Хората живеят, решавайки локални проблеми без контрол върху глобалното цяло, което се самоподдържа.

Светът, животът и човекът не могат да бъдат артефакти.